

Azərbaycan mətbuatının 145 illiyi tamam olur. Mətbuatımızın təşəkkül tapması Həsən bəy Zərdabının adı ilə bağlıdır. Yubiley ərəfəsində bu böyük azərbaycanlı haqda oxuculara bir daha məlumat vermək, ümumiyyətlə, "Əkinçi"də hansı mövzulara toxunulduğu barədə, az da olsa informasiya çatdırmaq istədik.

XIX əsrin ikinci yarısı XX əsrin əvvəllərində yaşayıb-yaratmış, bütün şüurlu həyatını xalqın cəhalətdən, zülm və istismardan, əsarətdən qurtarmasına, maariflənməsinə, elm, təhsil yolunu seçməsinə həsr etmiş ziyalılarımızdan biri də Həsən bəy Zərdabi olmuşdur. O, dövrünün böyük ziyalı, pedaqoq, xeyriyyəçisi, naşir və publisisti idi. "Əkinçi" qəzetini vərəqləyərək Həsən bəy Zərdabının eləcə də maarifçi-demokrat, təbiətşünas, torpaqşünas, filosof, iqtisadçı, xalq məişətimizin gözəl bilicisi olduğu göz önünə gəlir. Həsən bəy Zərdabının dövrünün sayılıb-seçilmiş ensiklopedik biliyə malik olan ziyalı olduğu üçün onun keçdiyi ömür yolunu vərəqləmək lazımdır. H.B.Məlikov Zərdabi 1842-ci il iyul ayında Göyçay qəzasının Zərdab kəndində bəy ailəsində anadan olmuşdur. İlk təhsilini kənd mollaxanasında almış, burada ərəb, fars dillərində oxumağı öyrənmişdi. Dini təhsilə marağı olmadığı üçün atası Səlim bəy onu 1852-ci ildə Şamaxıda yenidən açılmış rus məktəbinə qoymuşdur. Məktəbi müvəffəqiyyətlə bitirən Həsən bəy 1858-ci ildə I Tiflis Gimnaziyasının V sinifinə daxil olur və 1861-ci ildə buranı gümüş medalla başa vurur.

Keçdiyi ömür yolunun başlanğıcı da I Tiflis Gimnaziyasında təhsil aldığı illərdən (1858-1861) başlayır. Tiflis ədəbi mühiti onu dayısı, general-leytenant Fərəc bəy Ağayevin (1811-1891) vasitəsi ilə Azərbaycan dramaturgiyasının banisi Mirzə Fətəli Axundzadə (1812-1878), general-mayor İsmayıl bəy Qutqaşını (1806-1861), Sankt-Peterburq Universitetinin məzunu Mirzə Hüseyn bəy Qayıbov (1852-1930), Qori Müəllimlər Seminariyasının müəllimləri, knyaz İlya Çavçavadze (1837-1907), şair, publisist, jurnalist, azadlıq və müstəqillik uğrunda mübariz, inqilabçı Mixail Kipyani (1849-1905), eləcə də polkovnik Abbasqulu ağa Bakıxanovun (1794-1847) ana tərəfdən kiçik qardaşı, mayor Abdulla ağa Bakıxanovun (1842-1879), daha neçə-neçə böyük ziyalılar, nüfuzlu şəxsiyyətlərlə tanış olmuşdu. Onların dilindən çıxan "xalq üçün təmənna güdmədən lazım olan işlər görmək" çox cavan ikən Həsən bəyin şüurunda və ürəyində qalmışdı.

1861-ci ildə Həsən bəy imtahansız, dövlət hesabına MDU-nin Fizika-riyaziyyat fakültəsinin təbiət şöbəsinə qəbul olunur. Onun dünyagörüşünün formalaşdığı illər də MDU-da təhsil aldığı (1861-1865) dövrə təsadüf edilir. MD-nun rektoru, professor Sergey Mixayloviç Solovyov (1820-1879) ilə yaxından tanış olması onu mötəbər təhsil ocağında aldığı biliklərlə yanaşı, ictimai-siyasi biliyin də artmasına çox böyük müsbət təsiri olmuşdur. M.Solovyov görkəmli tarixçi, tədqiqatçı alim, ictimai-siyasi xadim, böyük pedaqoq idi. Onun zəngin kitabxanası vardı və o Həsən bəyə şəxsi kitabxanasından istifadə etməyə icazə vermişdi. Kitabxanada təbiətşünaslıq, kənd təsərrüfatı, tarix, fəlsəfə, ictimai-siyasi ədəbiyyat, habelə bədii ədəbiyyat və sair sahələr üzrə geniş ədəbiyyat vardı. Həsən bəy bu zəngin xəzinədən istifadə etməkdən doymurdu. Hər ədəbiyyatla ta-

nış olduqca, qeydlər aparır, oxuduğu kitablardan nəticələr çıxarmağa çalışırdı. Məsələn, o, ədəbi tənqidçi, publisist, rus inqilabçısı-demokrat Vissarion Qriqoryeviç Belinskinin (1811-1848) N.V.Qoqola (1809-1852) yazdığı məşhur məktubu ilə tanış olduqdan sonra bu qənaətə gəlirdi ki, təhsilsizlik, cahilliklə mübarizə yolunu seçmək lazımdır, çünki bu yol mədəni inkişafın mübarizəsi yoludur.

Və ya MDU-nun məzunu A.S.Gertsen (1812-1870) haqqında olan materiallarla tanış olarkən öyrəndi ki, Gertsen cəmiyyətdəki nöqsanları görüb, onu aradan qaldırmaq üçün "Sovremennik", "Russkoe slovo", "Kolokol" (1857-1867) adlı dövri nəşrləri yaratdı. Həsən bəyə də bu yol çıxış yolu kimi göründü və öz-özünə qət etdik ki, doğrudan da maarifçiliyin yolu mətbuatdır. "Kaş mənə də ana dilində mətbuat orqanı çap etməyə icazə verəydilər; bu zaman mən əhalinin böyük bir hissəsinə oxuyub-yazmağı öyrədən, elm, təhsil dalınca getməyin vacib olduğunu deyərdim". Bu fikirlər Həsən bəy Zərdabini rahat qoy-

sında - E.S.) məhkəmə üzvü vəzifəsilə başlayır (1865-1866-cı illərdə) və kəndlilərə düşən torpaq paylarının alınmasına kömək edir. Hüquqlarının qorunması üçün şikayət ərizələrini onlar üçün pulsuz yazır, yol göstərir. 1867-ci ildə yeni qurulmuş Quberniya idarəsində xidmətə düzəlmişdi. 1868-ci ildə Qubada Barışıq Məhkəməsinin katibi vəzifəsinə qəbul olunmuşdur.

Harada işləməsindən asılı olmayaraq, hər yerdə Həsən bəy avam xalqın hökumət nümayəndələri, yerli bəylər, ruhanilər tərəfindən aldadıldığına şahidi olur. Bacardığı qədər onların hüquqlarının qorunmasına kömək edirdi. Əlbəttə, iş bu cür münasibət, xalqın haqq səsinə müdafiə etmək hökumət məmurlarının xoşuna gəlmirdi, demək olar ki, bu yolda özünə çoxlu düşmən qazanmışdı. Lakin bir işə əmin idi ki, xalqın başına gətirilən bu müsibətlərdən qurtarmağın yeganə yolu, onun elmə, maarifə yiyələnməsidir. 1869-cu ilin sonuna az qalmış Həsən bəy öz ərizəsi ilə işdən azad olur. Həsən bəy elə bir iş axtarırdı ki, bu iş ona xalqın dünyagörüşünü dəyişməyə tə-

mur və o, ideyasını həyata keçirmək üçün yollar axtarırdı.

Moskvada təhsil aldığı illərdə Həsən bəy K.A.Timiryazev (1843-1920) S.S.Meçnikov (1845-1916), D.S.Pisarov (1840-1868), A.N.Pleşeyev (1825-1898) kimi görkəmli ictimai xadimlərlə tanış olmuş və onların dilindən "xalqı öz arxasınca aparmağı bacaran maarifçilərin olması, xalqın həyatına müsbət təsir göstərə bilər" deyimini eşitməsi, ziyalının gələcək həyatına ciğir yolunu açmışdı. Bu yol ilə getmək lazım idi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Həsən bəy Zərdabi MDU-nun Fizika-riyaziyyat fakültəsinin təbiət şöbəsini fərqlənmə diplomu ilə bitirmiş, Təbiət elmləri namizədi alimlik dərəcəsinə də almışdı. Fakültənin ən savadlı, bacarıqlı məzunlarından biri olduğuna baxmayaraq, Həsən bəy ona təklif edilmiş Moskvada qalib elmi-pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmaq kimi şərəfli işdən imtina edərək vətənə dönməyi vacib bilmişdir. Ona görə ki, zülm və əsarət altında, nadanlıq və cəhalət içərisində yaşayan, öz hüququnu qorumağı bacarmayan, çox işləyib az qazanan, təhsildən, elmdən uzaq düşən xalqına indi onun köməyi lazım idi.

1865-ci ildə vətənə qayıdan Həsən bəy, ilk əmək fəaliyyətinə Borçalı qəzasının Tiflis Torpaq Palatasında (Mərz palata-

kan versin, şüurunda həyat tərzinin yaxşılaşdırılması üçün düzgün yol açsın, xalqa fayda verə biləcək bir iş olsun. 1869-cu il noyabrın 18-də Həsən bəy Bakı Realny Gimnaziyasının "Təbiət tarixi" fənni müəllimi kimi işə qəbul olunur. Moskva Universiteti

123 092 0 d Uç(şi) d □ç.7784 0 d Uç0 0d □ç.55664tni müel 783 0 d Uç-id Uç0 d □ç(mi3